

Bohuslav Brouk
O šalbě svobody a filosofie

Volvox Globator

Bohuslav Brouk

O šalbě svobody a filosofie

VOLVOX GLOBATOR

Bohuslav Brouk

O šalbě svobody a filosofie

Vydání této knihy podpořilo Ministerstvo kultury České republiky.

© Ivan a Vladimír Broukovi, 2011

© Volvox Globator, 2011 Editor © Viktor A. Debnár, 2011

ISBN 978-80-7511-147-0

K vydání připravil, texty na záložkách, poznámky pod čarou a ediční poznámku napsal a obrazovou přílohu a jmenný rejstřík sestavil Viktor A. Debnár.

Obálku navrhl Viktor A. Debnár

Redakce Tereza Houšková

E-knihu z písma FreeSerif připravil purehtml.cz

Vydalo nakladatelství & vydavatelství Volvox Globator

Štítného 17, 13000 Praha 3-Žižkov

www.volvox.cz

jako svou 935. publikaci

Vydání první

Praha 2011

Adresa knihkupectví

Volvox Globator:

Štítného 16, 130 00 Praha 3-Žižkov

MÍSTO ÚVODU

Myslím, že Anglosasové jsou ještě větší mistři v prznění života než kremelští vládcové. Moskva, Praha, Londýn, New York, Melbourne, Capetown – města bez rue de la gaieté, a co ještě horšího: města bez espritu a ducha vůbec. Musím se Vám přiznat, že je mi doopravdy stydno, čtu-li politické žvásty „západních“ veličin. Ovšem na druhé straně musím přiznat, že jsem těmto žvástům také hodně zavázán vděkem. Když jsem četl, že Dulles v Berlíně říkal Molotovovi, že demokracie není to, o čem mluví Molotov, nýbrž to, co lidstvu vězí v srdcích již dva tisíce let, dohrálo mne to tou měrou, že jsem se vzpamatoval ze svého oblomovství a počal jsem studovat poctivě pojem svobody a demokracie. Bude tomu pomalu rok, co jsem se pustil do díla. Vážně, poctivě, neemigrantsky a nepoliticky. Potíže jsou mnohé, ale jakž takž překonatelné. Nedostatek literatury je nejzávažnější. Mám sice k dispozici universitní knihovnu, ale není valná. Ovšem je tu zase ta výhoda, že si o knížku nemusím žádat a mohu se volně prohrabovat ve všech regálech. Vzal jsem věc od samého gruntu a topím se právě ve středověké literatuře o svobodném rozhodování, které v novověké literatuře bylo nejapně nazváno svobodou vůle. Pracuji každý večer a celé week-endy. Ba musím se přiznat, často i ve svém zaměstnání chlebařském. Tak vlastně po šesti letech jsem navázal opět na svou původní profesi a dostal jsem se k tomu, co jsem pro pohnuté poměry doma stále odkládal: k napsání své habilitační práce. Rozdíl je jenom v tom, že doma bych byl tuto práci psal pro akademický senát, kdežto tady ji píše pro šuplík, s jehož obsahem si za deset let vytře nějaký mongolský dělník své žluté tváře.[1]

O šalbě svobody a filosofie

Nové poslání filosofie

Přehledem filosofických názorů na svobodu jsme si objasnili,[2] že idea svobodné vůle, ať již v takovém nebo onakém pojetí, je neobhajitelnou fikcí, vyumělkovaným pojmem, který se může logicky opírat jen o jiné neméně artificiální a pošetilé pojmy, jako je nesmrtelnost duše, bůh atd. Zkrátka řečeno, idea svobody vůle nevyplývá z žádných poznatků, nýbrž je právě tak jako jiné bludné filosofické pojmy pouhopouhým tvrdošíjně zastávaným tvrzením, na němž většina filosofů trvá jako na bezpodmínečně nutném předpokladu mravnosti. Ve skutečnosti však mravnost s problémem svobody nestojí ani nepadá, neboť mravnost existovala dávno před výskytem problému svobody a bude existovat i po úplném vymýcení tohoto problému z lidské mysli. Leč svobodná vůle není jen postulátem bludné etiky, jak se domnívá většina filosofů a mezi nimi i Kant, který prohlašuje, že bez ideje svobodné vůle, jakož i bez víry v existenci boží a v nesmrtelnost duše, by nebyla možná žádná mravnost. Bludná idea svobody má ve filosofii mnohem hlubší zakotvení a můžeme dáti za pravdu těm, kdož v ní vidí základní pilíř samé filosofie. I když se mnozí filosofové přiznávají otevřeně a nekompromisně k determinismu, je determinismus filosofii cizorodý a nebezpečný. Filosofie potřebuje totiž ke své existenci předpoklad jsoucna vymaněného z domény přírodních zákonů, to jest mysteriózní jsoucno, kterým „duch“ lidský pochopitelně přestává býti, jestliže uznáváme přirozenou zákonitost duševních projevů. Svobodou vůle naproti tomu

je „duch“ vysvobožován z dosahu vědy, a filosofii se tak otevírá širší pole působnosti. Jinými slovy řečeno, idea svobody vůle zachraňuje nadpřirozenost ducha, a dodává tak filosofii *raison d'être*.

Z tohoto hlediska je pochopitelné, že přes všechny vědní pokroky trvá i v současné době spousta filosofů na svobodě vůle, neboť tak hájí samu svoji profesi. Naproti tomu filosofové, přiznávající pravdu deterministickému učení, podkopávají filosofii půdu pod nohama. Svoboda vůle je filosofickým náhledem, kdežto determinismus náhledem vědeckým. Vzhledem k tomu vítězství determinismu je rovnou vítězství vědeckého myšlení nad myšlením filosofickým, a proto také nelze samé filosofii přičítat pražádné zásluhy o rozřešení problému svobody. Naopak, filosofie je pěstitelkou bludu svobody vůle a je na tomto bludu mnohem závislejší než kterákoliv teologie. Mohli bychom říci, že svoboda vůle je pro filosofii totéž, co pro náboženství sám pojem boha, i když to sami mnozí filosofové nepochopili. Svoboda vůle je základem nadpřirozené říše, o jejíž poznání filosofie usiluje a bez níž nemůže existovati. Naproti tomu determinismus jako vědecký náhled na ducha umrtvuje filosofii, neboť vymaňuje lidského ducha z její domény, z nadpřirozeného světa. Filosofie je bájesloví právě tak jako náboženství, od něhož se v základě liší tím, že své báje více nebo méně rozumově konstruuje. Náboženství naproti tomu své báje prohlašuje za zjevené pravdy, vymaňujíc je takto zcela z dosahu rozumové kritiky. Proto také může být náboženství nesrovnatelně emotivnější než filosofické báje, které se dovolávají našeho úsudku a které tudíž s ohledem na lidský rozum nemají náležité volnosti. Než je-li filosofie právě tak bájeslovím jako náboženství, lze stěží vidět ve filosofii nějaký pokrok. Proto také Comteovo rozdělení kulturních dějin lidstva na tři epochy – náboženskou, filosofickou a vědeckou – je sotva případné. To, co je pokrokem ve filosofii, není filosofií, nýbrž naopak jejím odúmrtím, překonáním, jak jsme se dostatečně přesvědčili na dějinách sporu o svobodu vůle. Determinismus je porážkou filosofického náhledu na duši lidskou a za utužení determinismu nemůže tedy lidstvo děkovati filosofii, nýbrž vědě nebo

nanejvýše filosofům, kteří alespoň v tomto ohledu prohlédli filosofické šalby. Dokladem toho je v novější době také fakt, že determinismus je spjat především s pozitivismem a materialismem, kterážto učení jsou hrotem bájného filosofování, odevzdávající úkoly filosofů do rukou vědců. Filosofické učení vůbec se nijak kategoricky neliší od učení náboženského. Dejme tomu, z jakého hlediska je možno vidět něco v základu jiného třeba v Bergsonově báji o elan vital než v křesťanské báji o milosti boží? Dosáhlo snad lidstvo takovouto novou bájí nějakého pokroku vyššího stupně? Žádnými bájemi není možno pozvednouti lidské poznání, a můžeme-li bájesloví vůbec některak hodnotiti, tož jen emotivně jako krásnou literaturu. Leč z tohoto hlediska musíme zajisté dáti přednost bibli před filosofickými spisy, jakými jsou třeba díla slavného Kanta, který se neuměl ani lidsky vyjádřit. Nač se tedy hrozit, že filosofie byla kdysi služkou náboženství, nemohla-li se po svém osvobození státi stejně ničím jiným než služkou lidské pošetilosti a jestliže se ani na svobodné noze nemohla ve svých vrcholných závěrech dopracovati ničeho lepšího než víry v existenci jakéhosi boha? Jaký to nesmysl mluvit o filosofii jakožto o něčem vyšším, vyspělejším, než je náboženský náhled na svět! Nadto ještě náboženské báje omlouvá jejich raný vznik, kdežto co omlouvá filosofickou víru v boha, svobodu vůle a nesmrtelnost duše zejména u současných filosofů, kdy věda proniká do samých základních tajemství hmoty? Ostudou lidstva nejsou jen dosud neustavší filosofické pře o svobodě vůle, jak píše třeba Schlick,^[3] nýbrž celá filosofie vůbec, pokud je opravdovou filosofií, a nikoliv snad anticipací vědy nebo konkluzí vědeckých poznatků. Dějiny náboženství a filosofie jsou souvislými, plynulými dějinami lidské pošetilosti.

Není asi lepšího způsobu než sledovati spor o svobodu vůle ve filosofii, abychom se přesvědčili, že filosofie, koncipovaná jako svébytná poznávací metoda, je neméně naivní a nesmyslnou než náboženství. Mimo vědy neexistuje poznání a dohady o dosud nepoznaném, neopírají-li se o vědecké poznatky, jsou absurdními a směšnými. Metafyzika je právě tak nejpapným bájeslovím jako

náboženství a bez metafyziky není filosofie. Filosofové, zřeknuvši se metafyziky, pokud snad nejde o pozitivisty a materialisty, kteří se s metafyzikou zříkají zároveň vlastně i filosofie vůbec, jakožto svébytné, na vědě nezávislé poznávací metody, zůstávají metafyziky nadále, neboť i sama noetika a etika, další dvě hlavní filosofické disciplíny, k ní nezbytně vedou. Filosof-noetik, mudrující o tom, kterak se kryje naše poznání se skutečností, dělá ze skutečnosti metafyzickou záležitost a podobně zase filosof-etik, zkoumající dobro jako něco, co existuje nezávisle na našich dobových usancích, snaží se prozkoumati cosi, co je za hranicemi vědecky vybadatelného světa neboli jakousi metafyzickou veličinu. Podobně tak je tomu s filosofem-estetikem, věřícím v absolutní pojem krásy, nebo s filosofem-psychologem, dumajícím o duši. Co se označuje jako dobré nebo krásné, co je lidský duch atd., může být zodpověděno jen vědeckým výzkumem a rovněž jen na základě našich vědeckých výzkumů můžeme kritizovat naše poznávací metody. Noetika je rozumně myslitelná toliko jako vědosloví, jako obecné konkluze vytěžené z veškerého našeho vědeckého šetření. Vezměme si za příklad kauzalitu. Všechno vědecké bádání ukazuje, že kausální princip je obecně platný a i filosofové doznávají, že bez platnosti kausálního principu by věda nebyla možná. Leč filosofové začali o kauzitě abstraktně hloubat a došli, jako třeba Hume, k názoru, že de facto nemáme práva mluvit o kauzitě, nýbrž jenom o posloupnosti jevů, anebo jako Kant považují kauzalitu za svébytný charakter rozumu, za něco apriorního naší zkušenosti. V obou případech je pojetí kauzality vázáno na metafyziku; Humeův názor na kauzalitu předpokládá, že pravý vzájemný vztah jevů je mimo dosah našeho poznání neboli že svět námi vnímaný je toliko více nebo méně šalebným odleskem nějakého pravého, námi nevnímatelného a nepochopitelného jsouca. Naproti tomu pak Kantovo pojetí kauzality jako apriorního pojmu, jako rozumové kategorie činí kauzalitu samé metafyzickou záležitost, neboť pojem kauzality jako vrozené ideje patří do říše nadpřirozené. A právě tak metafyzickou naukou je i etika, pátrající po absolutním dobru, po něčem, co je toliko naivní fikcí.[4]

Co je dobro, na to může odpovědět rozumně jenom etologie, zkoumající, co lidé kdy pokládají a pokládali za dobré, neboli zkoumající dobro jako sociální jev. Poznání zřejmě nemůže být úkolem filosofie, neboť poznání jest výsadní rolí vědy, a jestliže přesto přece existuje filosofické poznávání, jest to možné jenom proto, že usiluje o poznání nadpřirozených jevů anebo že předpokládá existenci nadpřirozeného světa. Bez nadpřirozených jevů, bez metafyzických předpokladů nebylo by filosofie a jakožto nauka o nadpřirozeném nebo o přirozeném z hlediska nadpřirozenosti je filosofie zvláště v dnešních dobách jen kulturní ostudou.

Stručně zopakováno, filosofii jakožto metafyziku je nutno zamítati vzhledem k samému oboru jejího bádání, neboť metafyzika se obírá nadpřirozeným stejně jako náboženství. Ostatní disciplíny filosofické postrádají pak právo na bytí, ježto se zabývají objekty svého výzkumu z metafyzických hledisek, ačkoliv žádný z jejich oborů, ať již jde o noetiku pospolu s logikou, etiku, estetiku, psychologii atd., se nevymyká vědeckému průzkumu. Vědeckému výzkumu se vymykají toliko smyšlenkou, neboť věda může poznávat jen to, co je. Co ze skutečnosti pak není dosud vědecky vyzkoumáno, musí být ponecháno otevřeným problémem. Takto vzniklé mezery v našem vědění mohou být provizorně překlenuty jen vědeckými hypotézami, avšak ty nemají s filosofií co společného, a proto také není možno dáti filosofii novou funkci jakožto disciplíně ucelující naše vědecké poznatky, jak to měl původně na mysli Comte. Právě tak jako starší Laplaceova hypotéza vzniku Země, tak i nová teorie slapová a všechny moderní dohady o vzniku, podobě a zániku vesmíru jsou vědeckými spekulacemi, hypotézami, opírajícími se jen a jen o vědecké poznatky. To znamená, že na to, co bylo a je, se můžeme ptáti jenom vědce, i když nám leckdy nemůže odpověděti jinak než dohadem. Filosofie jako poznávací metoda je tedy nesmyslem, zbytečným a směšným fušováním do oboru vyhrazeného vědě. Poznání je záležitostí čistě vědeckou. Jen a jen systematické shromažďování, třídění a urovnávání poznatků nás může poučovat o tom, co je. Než je opravdu úkolem filosofie toliko

poznávání? Zeptáme-li se ve filosofii neškoleného člověka, co je filosofii, sotva nám odpoví, že to je poznání toho, co se vymyká vědeckému poznání, jak tvrdošíjně hlásají sami filosofové. Necháme-li ho trochu přemýšlet, řekne nám nejspíše: Věda se zabývá tím, *co je*, kdežto filosofie jakožto rádkyně, jak žítí, je naukou o tom, *co má býti* – jak máme žítí, jak máme urovnat své životní problémy. Antická filosofie se také vsutku snažila býti člověku průvodkyní životem, avšak za tehdejšího kulturního stavu, kdy všechno vědění vůbec bylo přenecháno filosofii, bylo to jen jedno z mnoha jejích poslání. Za křesťanské éry stalo se však životním průvodcem náboženství a filosofie byla zbavena úkolu zkoumati, jak má člověk žítí. V novější době křesťanské kultury byla pak filosofie ještě nadto ponoukána starati se toliko o poznání „jsoucna“, aby v jednom šiku s náboženstvím dokázala, že věda nemá výhradní právo na poznání. V novodobé filosofii se s radami do života obvykle vůbec nesetkáváme, neboť filosofie se pokouší býti nadřazenou vědě v samém výzpytu jsoucna. Dává-li nám pak moderní filosofie vůbec nějaké rady do života, jsou to rady, jaké známe již z náboženství: Žijte mravně a obcujte s ženami, a to ještě jen s legálními manželkami, toliko v případě, máte-li potřebu zploditi dítě. Filosofie vidí po starém způsobu v životě mravní problém, který kreslí a řeší z různých metafyzických hledisek. Leč rozlišením aktů na mravné a nemravné daleko nedojdeme. Etika je zvláště v naší době příliš úzkým hlediskem na problémy, před něž nás staví život. Na příklad hledisko ekonomické je jistě důležitějším hlediskem pro životní směr, styl jednotlivce, tak společnosti. Radte třeba člověku z mravního hlediska, jak si má zařídit byt anebo jaké má vyhledávat zábavy. Jak chcete z mravního hlediska třeba zodpovědětí, má-li člověk jísti v obytné kuchyni nebo v jídelně, má-li se věnovati více přihlížení sportovním podnikům než návštěvě biografů? Otázka jak žítí není jistě otázkou převážně, natož výlučně, mravní, a nejsme-li zaslepeni filosofickými doktrínami, víme zároveň, že mravnost je usancí, společenským výtvozem a že co jedni lidé pokládají za mravné nebo alespoň za mravně nezávadné, pokládají jiní

lidé naopak za nemravné. Jen náboženství svými desatery a filosofie svým základním preludem absolutního dobra může nás udržovat v pověře, že mravnost může být kritériem našeho jednání. Mravnost je ve skutečnosti toliko sekundárním kritériem, neboť nejdříve musíme mít obecnější kritéria, teprve na jejichž základě bychom vytkli, co má být za mravnost pokládáno a co nikoliv. Jak žítí je obecně problémem životního stylu a každý životní styl přináší s sebou jistou morálku teprve jako druhotný postulát.[5] Dosavad byli lidé otroky životního stylu a jeho morálky, otroky zděděných předsudků a nepromyšlených usancí, kdežto za dnešního kulturního stavu jsou schopni se z tohoto otroctví osvobodit a vytvářet si sami vědomě a plánovaně svůj životní styl a mravní postuláty. Vzhledem k tomu se také v dnešní době mění nesmyslná filosofická otázka, co je mravnost, v otázku, co má být mravností. Co má být označeno za mravné a co za nemravné, je závislé, jak jsme již naznačili, na tom, jak si svůj život naplánujeme, jaký životní styl se budeme snažit vytvořit a udržet. Leč, co má býti, je tvůrčí záležitostí, a nikoliv činností poznávací neboli na otázku Co má býti? nemůže nám odpovídat věda, jejímž posláním je zpravovatí nás o tom, co je. Sama věda k životu nestačí a vzhledem k tomu je tu nejen místo, nýbrž rovnou potřeba ještě něčeho jiného, jisté normativní nauky, kterou bychom se mohli zpěčovati nazývat filosofií jediné vzhledem k dosavadní trapné reálné náplni tohoto pojmu, a nikoliv snad vzhledem k samému etymologickému významu tohoto výrazu. Filosofie v dosavadním smyslu jakožto nauka o tom, co jest, je vědeckým pokrokem umrtvena nebo alespoň dobíjena, avšak žádný vědecký pokrok nemůže překonat filosofii jako nauku o tom, co má býti. Ovšem právě tak jako se filosofie snaží zastínit vědu přebíráním jejích úkolů, tak se zase věda snaží bláhově převzítí úkoly filosofie, pojaté jako nauky, co má býti. Tak třeba Mečnikov, o němž jsme se zmínili, snil o ortobiotice a po něm, v dnešním století, se vyskytli všelící eubiotikové, kteří ze zdravotních hledisek chtěli plánovat, jak má člověk žítí neboli co má k životu zapotřebí, a kteří s vážnou tváří třeba vypočítali, jak velkou zahradu má mít ideální rodina při svém ideálním

rodinném domku. Eubiotikové byli povětšinou lékaři a oproti filosofům-mravokárcům vzali za měřítko kde všeho místo mravnosti zdravost. A se zdravostí to není lepší než s mravností. Předně, i když zdravost je pojmem vědeckým, je v mnoha ohledech těžko tvrditi, že toto je zdravější než ono nebo rovnou, že toto je zdravé a ono nezdravé.

Kromě toho pak ani zdraví není zásadně směrodatnou hodnotou, a kdyby lidé zhloupli tou měrou, že by se drželi za každou cenu a ve všech ohledech zdravotních hledisek, nepřestali by snad nejen kouřiti a píti lihoviny, nýbrž jistě i čisti, aby si nekazili oči. I kdyby dnešní věda byla tedy schopna určit, co je opravdu zdravé a co nezdravé, nemohli bychom na základě tohoto zjištění organisovati svůj život, již i proto, že třeba existuje a jistě bude vždy existovat dosti pracovních oborů, které jsou nepochybně zdraví neprospěšné, a které přesto musí být nezbytně vykonávány. Přísně respektované zdravotní hledisko by jistě ohrozilo celý chod společnosti, ba i samé lidské zdraví, neboť spousta zdravotních opatření by nemohla být dodržována, ježto jak k jejich objevení, respektive vynalezení, tak i k jejich realizaci je třeba úkonů, rozhodně zdraví neprospěšných. Nadto ještě život by zešedl nepředstavitelnou měrou, neboť lidé by se musili zříci ze zdravotních důvodů většiny svých zábav a radovánek. Z toho je zřejmo, že co není právě zdravé, není ještě záhodno zavrhovati neboli že ani v tomto směru se nemůže řídit náš život vědou.

Věda poznávající, co je, může nás poučovat a řídit, jak co udělat, avšak co máme dělat, jaké konečné cíle si máme zvolit, zůstává problémem vědecky neřešitelným a pochopitelně je to problém neřešitelný i filosofií dosavadního typu. Filosofie podobně jako náboženství snažila se ve své intenci dominovat životu a zodpovědět především otázku, co je smyslem života, a tato otázka je již sama o sobě nesmyslná. Lidský život nemá jiného smyslu, než jaký smysl mu lidé dají, a tak opravdovým problémem není otázka, *co je smyslem života*, nýbrž to, *jaký smysl máme životu dáti*. Smysl života je lidským výtvorem, sociálním jevem, i když je více nebo méně každým jednotlivcem individuálně opracován. Jako sociální fakt může být sice i

smysl života té které společnosti v té nebo oné době vědecky zkoumán, avšak to, co má být smyslem života v budoucnu, vymyká se vědeckému výzkumu, ježto věda nemůže poznávat něco, co není. Přesto přese všechno však nápomoc vědy v plánování života je nezměrná a rozumný, plánovaný život musí být na vědě, na vědeckých poznatcích a jejich aplikacích, nezbytně založen. Vědecké poznatky nás především informují o limitech plánování. Dnes nelze na příklad plánovat životní sloh na základě liberalistického hospodářství, kterému je navždy odzvoněno. Marxismus nám ukázal, že průmyslová výroba vede nezbytně k socialistické společnosti, a dějiny tento poznatek dotvrzují každým rokem více a více doklady.[6] Obecně řečeno, sociologie nás poučuje, na jakých základech lze příští život plánovat a na jakých jej plánovat nelze. Poznáním historické nutnosti jest tedy naše plánování života predeterminováno, avšak jen v základních rysech. Jak známo ze současných dějinných událostí, socialismus nastolený odbouráním kapitalismu může mít ještě nejrůznější tvářnost. Přitom však nezapomínejme, že sociologie není jedinou vědou, objasňující nám, jaké formy musí život nezbytně v budoucnu nabýt. I každá jednotlivá věda, a to zejména ve své aplikované formě, pomáhá nám nalézt predeterminované rysy budoucího života. Právě tak jako nemůžeme plánovat život ani proti obecným hygienickým poznatkům, proti technickému pokroku atd. Než to vše nestačí k rozumnému plánování. K rozumnému, na vědě založenému plánování je třeba moudrosti, kterou nám sama věda nedává, alespoň nikoliv přímo. Rozumně plánovaný život musí především tkvět v rozumné klasifikaci lidských potřeb a tato klasifikace je vědecky nezvládnutelná, i když se leckteří autoři domnívali a domnívají, že i život bude jednou vědecky řízen, neboli konkrétněji vyjádřeno, že i politika se jednou stane vědou. Politika de facto není nic jiného než plánování života, vytváření životního stylu, což ovšem lze snadno přehlédnout u západních politiků, pěstujících místo politiky politikaření, jakož i u socialistických nebo komunistických státníků, kteří z nedostatku obecnějšího vzdělání anebo z demagogických důvodů se zdají cílit k